

Isparta İlinin Tarımsal Yapısı, Üretimi ve Gelişme Potansiyeli

Hasan YILMAZ¹ Vecdi DEMİRCAN¹ Zeynep DERNEK¹

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Isparta

Özet: Bu çalışmada 1991–2003 döneminde Isparta ilinin tarımsal yapısında meydana gelen değişimler incelenmiştir. İncelenen dönemde tarım işletmelerinde ve üretim yapısında önemli değişimler yaşanmıştır. İlde çok parçalı işletmelerin azaldığı, işletme genişliklerinin ve işlenen arazi miktarının daha büyük işletme genişlik gruplarına doğru kaydığı saptanmıştır. Isparta ilinde gerek hayvan sayılarında gerekse hayvansal üretimde önemli düşüşler yaşanmıştır. Isparta ilinde tahıl ekim alanları azalırken üretimi artış göstermektedir. Buna karşın hem sebze hem de meyve ekim alanları ve üretimi artmakta, ilin Türkiye meyve ve sebze üretiminden aldığı pay yıllar itibarıyla artış göstermektedir. Üreticiler, birim alan getirisi düşük olan ürünlerden, birim alan getirisi yüksek olan meyve ve sebze üretimine yönelmektedirler. Isparta ilinde tarla tarımından sebze ve meyve tarımına doğru önemli bir dönüşümün yaşandığı tespit edilmiştir. Önümüzdeki yıllarda bu dönüşümün devam edeceğini söylemek mümkündür.

Anahtar sözcükler: Tarımsal Yapı, Üretim, Gelişim, Potansiyel, Isparta

Agricultural Structure, Production and Development Potential of Isparta Province

Abstract: In this study, the change of the agricultural structure of Isparta province was investigated for the period of 1991-2003. It was determined that there are significant changes on agricultural farms and production structure based on results of the examined period. It is found that the numbers of splitted farms have decreased and the size of farms and amount of cultivated area has turned towards groups of larger farms. Results show that there has been a dramatic decrease in both the number of animal and animal production. Cereal area sown has decreased whereas cereal production has increased in Isparta Province. The share of Isparta province from the total fruit and vegetable production in Turkey has increased due to both increased fruit and vegetable cultivated land and production in Isparta province. Farmers tend to grow high return rather than low-return fruits and vegetables per production area. It was determined that the structure of agricultural production was transformed from crop farming to fruit and vegetable farming. Additionally, it is possible to say that this transformation will continue for next years.

Keywords: Agricultural Structure, Production, Development, Potential, Isparta

Giriş

Isparta ili Akdeniz bölgesinin batı bölümünün iç kesiminde yer alır. Göller Bölgesi'nin merkezi konumundadır. Isparta ili doğuda Konya, batıda Burdur, kuzeyde Afyon, güneyde ise Antalya illeri ile komşudur. Merkez ilçenin rakımı 1050 metredir. Sütçüler ilçesinin Çandır, Şeyhler, Melikler ve Yeşilyurt köylerinin rakımı 300 metre civarında olup, buralarda Akdeniz iklimi hakimdir. Isparta iline bağlı ilçeler;

Merkez, Aksu, Atabey, Eğirdir, Gelendost, Gönen, Keçiborlu, Senirkent, Sütçüler, Şarkıkaraağaç, Uluborlu, Yalvaç ve Yenişarbademli'dir. Isparta ilinde merkez İlçe ile birlikte 13 ilçe, 37 kasaba ve 174 köy bulunmaktadır. İlin toplam nüfusu 513 681 olup, nüfusun %58.71'i ilçe merkezlerinde, %41.29'u ise köy ve beldelerde yaşamaktadır (Anonim, 2003).

Isparta ili, Akdeniz ılıman iklimi ile İç Anadolu karasal iklimi arasındaki geçiş bölgesindedir. Bu nedenle bölgede daha çok

karasal iklim hüküm sürmektedir. İlin doğal bitki örtüsü, kurakçıl karakterdeki otsu bitkiler, çalı-orman karışımı (maki) ve yükseklerde ise çam ve mera'dır. İlin % 16.8'ini ovalar oluşturmaktadır. En önemli alüviyal ovalar; Gelendost ovası (6 961 ha), Yalvaç ovası (2 697 ha), Senirkent ovası(13 637 ha), Atabey ovası(14 882 ha), Hoyran Ovası (3 733 ha), Şarkikaraağaç ovası (16 463 ha) ve Boğazova (2 707 ha) dır. Isparta İlinin yıllık yağış ortalaması 546.7mm olup; bu yağışın % 20.7'si sonbahar, % 38.3'ü kış, % 31.2'si İlkbahar ve % 9.8'i yaz mevsimlerinde görülmektedir. İlimizde en fazla yağışın düştüğü ay, ortalama 93.8 mm ili Aralık ayı; en az yağışın düştüğü ay ise ortalama 10.4 mm ile Ağustos ayıdır (Anonim, 2003).

Isparta ili Türkiye toplam arazisinin % 0.61'ine, Türkiye toplam işlenen tarım alanlarının ise %0.63'üne sahiptir. İlin Türkiye bitkisel, hayvansal ve toplam tarımsal üretim değerleri içindeki payları sırasıyla %1.45, %0.58 ve %1.12'dir. Isparta ilinde 2003 yılı verilerine göre cari fiyatlarla toplam bitkisel üretim değerinin %16.38'ini tarla ürünleri, %11.10'nunu sebze ve %72.52'sini meyveler oluşturmaktadır (Anonim, 2005a).

Isparta ilinde meyve yetiştiriciliği ağırlıkta olup, özellikle elma ve kiraz üretilmektedir. Isparta'nın simgesi olan gül ve gül yağı üretimi de ağırlığını korumaktadır.

Tarımsal üretimde verimlilik artışı tarımın yapısı ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle gerek mevcut durumun değerlendirilmesi, gerekse tarımın geliştirilmesine yönelik çalışmaların sağlıklı yürütülmesi açısından tarım sektörünün tarımsal yapısına ilişkin verilerin bilinmesi ve izlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada 1991–2001 dönemi Isparta ili tarımsal yapısındaki gelişmeler ile 1993–2003 yılları arasındaki bitkisel ve hayvansal üretimdeki gelişmeler incelenmiştir. Çalışmada, ilin tarımsal yapısındaki değişimler incelenmiş, Türkiye tarımsal yapısı ve üretim düzeyi içindeki konumu ortaya konmuş, mevcut potansiyelin nasıl yönlendirilmesi gerektiği hususunda bazı önerilerde bulunulmuştur. Türkiye'de farklı illerin tarımsal yapısına ilişkin çalışmalar yapılmış olmakla birlikte

Isparta ili tarımsal yapısı ve gelişimini yıllar itibariyle inceleyen ve karşılaştıran çalışmalara rastlanmamıştır. Bu nedenle il düzeyinde yatırımlara karar verilmesinde, politika belirleyicilerinin alacağı kararlara ve bundan sonraki çalışmalara ışık tutması açısından bu çalışmanın yapılması önem arz etmektedir.

Materyal ve Yöntem

Çalışmanın ana materyalini Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından yapılan 1991 ve 2001 yılları genel tarım sayımı sonuçları oluşturmuştur. Bu çalışmalardaki veriler amaca uygun olarak düzenlenmiş ve çizelgeler oluşturularak yorumlanmıştır. Isparta ilinin 1991–2001 dönemi tarımsal yapısındaki gelişmeleri görmek için karşılaştırmalar ve indeks hesaplamaları yapılmıştır. İlin bitkisel ve hayvansal üretimine ilişkin bilgiler ise 1993–2003 yıllarına ilişkin DİE'nin yayınladığı Tarımsal Yapı ve Üretim yayınından elde edilmiştir. Bu çalışmada son on yıllık dönemde hem tarımsal yapıda hem de bitkisel ve hayvansal üretimde meydana gelen gelişmeler incelenmiştir. Çalışmada ayrıca Tarım İl Müdürlüğü ve diğer kuruluşların kayıtları ile konuya ilişkin araştırmalar, incelemeler, raporlar ve periyodiklerden yararlanılmıştır.

Araştırma Bulguları ve Tartışma

Isparta İlinin Tarımsal Yapısı

İşletme Büyüklüğü ve İşlenen Arazi

Tarım sektörünün temel görevi toplumun besin ihtiyacının karşılanması için gerekli olan gıda maddelerini üretmektir. Bunun yanında tarım sektörü, istihdam, dışsatım, sanayi sektörüne hammadde sağlayan ve iç ticarete konu olan ürünlerin üretimi açısından gelişmekte olan ülkelerde daha büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de tarım alanları son sınırına ulaşmış olduğundan ve daha fazla artırmak mümkün olmadığından, artan nüfusun beslenmesi için gerekli olan üretim artışını gerçekleştirmek amacıyla birim alandan yüksek verim almaya çalışmak bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye tarımının en önemli yapısal özelliği, küçük, çok parçalı ve dağınık işletme sayısının fazla olmasıdır. Türkiye'deki tarım işletmelerinin büyük çoğunluğunun küçük işletmelerden oluştuğu, işletme sayısının zaman içerisinde azaldığı gözlenmektedir. 1991 yılı tarım sayımına göre 4 068 432 adet olan işletme sayısı %24.38 oranında azalarak 2001 yılı tarım sayımında 3 076 650 adet olarak belirlenmiştir (Anonim,1994; Anonim, 2004a).

2001 yılı tarım sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'de bulunan toplam 3 076 650 adet tarım işletmesinin tasarrufundaki arazi miktarı 184 348 232 dekadır. Ancak Türkiye'deki tarım işletmelerinin 54 523'ünü arazisi olmayan topraksız işletmeler oluşturmaktadır. Bu sonuçlara göre Türkiye'de ortalama işletme büyüklüğü 61 dekar olmaktadır. Türkiye'de tarımsal işletmelerin tasarrufunda bulunan arazi 100–199 dekar arazi grubunda yoğunlaşmış olup, bu gruptaki arazi toplam arazinin %24.36'sını oluşturmaktadır. Toplam işletmelerin %33.84'ü ve toplam arazinin %68.89'u 50–499 dekar işletme genişlik aralığında yer almaktadır. Gerek işletme sayısı gerekse işletmelerin tasarrufunda bulunan arazi açısından Türkiye'de tarım işletmelerinin 50–499 dekar işletme genişliği aralığında yoğunlaşma eğiliminde olduğu söylenebilir(Anonim, 2004a).

Isparta ilinde 2001 yılı tarım sayımı sonuçlarına göre toplam 38 636 adet tarım işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerin tasarrufundaki arazi miktarı ise 1 117 746 dekar'dır. Ancak bu işletmelerin %0.19'unu (73 adet) arazisi olmayan işletmeler oluşturmaktadır. Bu sonuçlara göre Isparta ilinde ortalama işletme büyüklüğü 28.9 dekar olmaktadır. 1991 yılı tarım sayımına göre Isparta ili toplam işletme sayısı 43 273 adet iken, ortalama işletme büyüklüğü 31 dekadır. Bu verilere göre Isparta ilinde işletme sayısının yanında ortalama işletme büyüklüğü de düşmüştür. Diğer taraftan, Isparta ilinde ortalama işletme büyüklüğü Türkiye ortalamasının yaklaşık yarısı kadardır.

Isparta ilinde işletme büyüklüğüne göre işletme sayıları ve işlenen arazi

dağılımı incelendiğinde, toplam işletmelerin %91.02'si ve toplam arazinin %77.54'ü 5–99 dekar işletme genişlik aralığında yer aldığı görülmektedir. İlde 5–9 dekar genişliğindeki işletme sayısı, toplam işletmelerin %16.57'sini oluştururken, bu işletmeler toplam işlenen alanın ancak %4.25'ni işlemekte, buna karşılık 500–999 dekar genişliğindeki işletmelerin sayısal oranı sadece %0.39 iken, bu gruptaki işletmeler toplam işlenen alanın %7.23'nü işlemektedir. Arazisi olmayan işletmelerin oranı Isparta ilinde %0.19 iken, Türkiye genelinde %1.77'dir. Hem Türkiye'de hem de Isparta ilinde toplam işletme sayısı içinde en büyük payı 20–49 dekar genişliğindeki işletmeler oluşturmaktadır. Bu genişlik aralığındaki işletmelerin oranı Isparta ilinde %35.60, Türkiye ortalamasında ise %30.91'dir. Diğer yandan Isparta ilinde en fazla işlenen alana sahip işletmeler yine 20–49 dekar büyüklüğündeki işletmeler iken (%38.59), Türkiye genelinde en fazla işlenen alana sahip işletmeler ise 100–199 dekar işletme genişlik grubunda olan işletmelerdir (%24.36). İlde 1000 dekadardan büyük araziye sahip sadece bir işletme bulunurken, Türkiye'de 1 046 işletme bulunmakta olup, bu işletmeler toplam işlenen alanın %3.04'üne sahiptirler (Çizelge 1).

Isparta ilinin tarımsal yapısında meydana gelen gelişimi görebilmek amacıyla Çizelge 2 düzenlenmiştir. Çizelge 2'de 1991 ve 2001 tarım sayımı sonuçları karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Çizelge incelendiğinde 1991 tarım sayımına göre 5 dekadardan az araziye sahip olan işletme sayısı %43.72, 100–199 dekar işletme genişlik grubundaki işletme sayısı %62.21, 50–99 dekar işletme genişlik grubundaki işletme sayısı %44.09 ve 20–49 dekar işletme genişlik grubundaki işletme sayısı ise %5.13 oranında azalırken, 500–999 dekar işletme genişlik grubundaki işletme sayısı yaklaşık 74.50 kat, 200–499 dekar işletme genişlik grubundaki işletme sayısı yaklaşık 2.24 kat, 10–19 dekar işletme genişlik grubundaki işletme sayısı %11.34 ve 5-9 dekar işletme genişlik grubundaki işletme sayısı ise %3.01 oranında artmıştır.

Çizelge 1. Isparta İlinde İşletme Büyüklüğüne Göre İşletme Sayıları ve İşlenen Arazi Dağılımı

İşletme Büyüklüğü (da)	Toplam İşletme Sayısı		Türkiye Dağılımı %	İşlenen Alan		Türkiye Dağılımı %
	Adet	%		Dekar	%	
Topraksız	73	0.19	1.77	-	-	-
5' den az	2 250	5.82	5.79	6 550	0.59	0.27
5-9	6 402	16.57	9.44	47 523	4.25	1.08
10-19	11 759	30.44	17.55	168 643	15.09	4.10
20-49	13 754	35.60	30.91	431 299	38.59	16.39
50-99	3 249	8.41	18.20	219 213	19.61	21.17
100-199	791	2.05	10.64	98 994	8.86	24.36
200-499	208	0.54	5.00	63 682	5.70	23.36
500-999	149	0.39	0.57	80 796	7.23	6.23
1000-2499	1	0.00	0.14	1 046	0.09	3.04
Toplam	38 636	100.00	100.00	1 117 746	100.00	100.00

Kaynak: Anonim, 2004a.

İşlenen alan miktarındaki gelişmelere bakıldığında yine aynı işletme genişlik gruplarında artış ve azalışlar dikkat çekmektedir. Bu rakamlara göre Isparta ili tarımsal işletmelerinde 5 dekaradan az ve 1000-4999 dekar arası genişlikteki işletmelerin payının azaldığı, işletme genişliklerinin daha çok 5-99 dekar işletme genişliği aralığında yoğunlaşma eğiliminde olduğu söylenebilir. Nitekim 1991 tarım sayımında 5-99 dekar işletme genişliğine sahip işletmelerin oranı %85.70 iken, bu oran 2001 sayımında %91.19 olarak gerçekleşmiştir. Aynı genişlik grubundaki toplam işlenen alan oranı ise 1991 sayımında %77.28, 2001 yılı sayımında ise %77.54 olarak gerçekleşmiş olup fazla bir değişiklik olmamıştır. Bu durum hem

işletme sayılarının hem de işlenen arazi miktarının daha büyük işletme genişlik gruplarına doğru kaydığını göstermektedir. Nitekim 1991 tarım sayımı sonuçlarına göre 200-499 dekar genişlik grubundaki işletme sayısı 93 adet iken, 2001 tarım sayımında yaklaşık 2.24 kat artış göstererek 208 adete yükselmiştir. Aynı dönemde 200-499 dekar genişlik grubundaki işletmelerin işlediği toplam alan 2.55 kat artış göstermiştir. Aynı şekilde 500-999 dekar genişlik grubunda 2 adet olan işletme sayısı 2001 yılında yaklaşık 74.50 kat artarak 149 adete çıkmış, bu gruptaki işlenen alan miktarı ise yaklaşık 54.85 kat artış göstermiştir. Isparta ilinde 1991-2001 yılları arasında işletme genişlikleri açısından daha büyük işletme genişlik gruplarına doğru bir gelişme eğiliminin olduğunu söylemek mümkündür.

Çizelge 2. Isparta İlinde İşletme Sayıları ve İşlenen Arazi Dağılımındaki Gelişmeler

İşletme Büyüklüğü (da)	1991				2001				İndeks (1991=100)	
	Toplam İşletme Sayısı		Toplam Arazi		Toplam İşletme Sayısı		Toplam Arazi		İşletme Sayısı	İşlenen Alan
	Adet	%	Dekar	%	Adet	%	Dekar	%		
5' den az	3 998	9.24	10 177	0.76	2 250	5.83	6 550	0.59	56.28	64.36
5-9	6 215	14.36	43 549	3.24	6 402	16.60	47 523	4.25	103.01	109.13
10-19	10 561	24.41	146 535	10.91	11 759	30.49	168 643	15.09	111.34	115.09
20-49	14 497	33.50	455 275	33.88	13 754	35.67	431 299	38.59	94.87	94.73
50-99	5 811	13.43	393 032	29.25	3 249	8.43	219 213	19.61	55.91	55.77
100-199	2 093	4.84	262 908	19.57	791	2.05	98 994	8.86	37.79	37.65
200-499	93	0.21	25 086	1.87	208	0.54	63 682	5.70	223.66	253.85
500-999	2	0.00	1 473	0.11	149	0.39	80 796	7.23	7450.00	5485.13
1000-2499	2	0.00	2 580	0.19	1	0.00	1 046	0.09	50.00	40.54
2500-4999	1	0.00	3 000	0.22	-	-	-	-	-	-
Toplam	43 273	100.00	1 343 615	100.00	38 563	100.00	1 117 746	100.00	89.12	83.19

Kaynak: Anonim, 1994 ve Anonim, 2004a.

Türkiye’de ve Isparta ilinde arazi kullanım durumu Çizelge 3’te verilmiştir. Isparta ilinde 1 117 746 dekar olan toplam arazi varlığının %97.51’i işlenebilmektedir. Isparta ilinin Türkiye toplam arazi varlığı içindeki payı %0.61, işlenen toplam arazi varlığı içindeki payı ise %0.63’tür. İlde nadasa bırakılan arazi miktarı oldukça yüksek olup, toplam arazi varlığının %20.03’ünü oluşturmaktadır. Isparta ilinde işlenen arazi varlığının %51.69’unu tarla arazisi, %5.55’ini sebze arazisi oluştururken, meyve arazisinin payı oldukça yüksek olup %19.54’tür. Tarıma elverişli olup kullanılmayan arazilerin oranı %1.41 iken, tarıma elverişsiz arazilerin oranı ise %0.85’tir¹.

Isparta ilinde 317 275 dekar arazi sulanmakta olup, en fazla sulanan araziye 20–49 dekar arazi genişliğindeki işletmeler sahiptir (Anonim, 2004a). Türkiye’de işlenen arazi varlığının %20.13’ü sulanabilirken, bu oran Isparta ilinde %29.11 ile daha yüksektir. Türkiye toplam sulanan alanlarının içinde Isparta ilinin payı ise %0.92’dir (Çizelge 4).

İşletme Tipleri

İşletme tiplerine göre işletme sayıları Çizelge 5’de verilmiştir. Isparta ili Türkiye’de bitkisel ve hayvansal üretim yapan işletmelerin %1.47’sini oluşturmaktadır. Bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yapan işletmelerin toplam işletmeler içindeki payı Isparta ilinde %78.79 iken, bu oran Türkiye’de %67.43’tür. Yalnız bitkisel üretim yapan işletmelerin oranı Isparta ilinde %20.98 iken, bu oran Türkiye’de %30.21’dir. İlde yalnız hayvansal üretim yapan işletmelerin oranı % 0.23 iken, Türkiye’de bu oran %2.36’dır. Bu rakamlara göre Isparta ilinde

bitkisel ve hayvansal üretim yapan işletmelerin oranı ile yalnız bitkisel üretim yapan işletmelerin oranı Türkiye ortalamasından yüksek iken, yalnız hayvansal üretim yapan işletmelerin oranının düşük olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye genelinde olduğu gibi Isparta ilinde de tarım işletmeleri bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetlerini birlikte yürütmektedirler (Çizelge 5).

İşletmelerde Arazi Tasarruf Şekilleri

Türkiye tarımının en önemli sorunlarından birisi de arazi tasarrufu ve mülkiyet dağılımında görülen dengesizliktir. Türkiye genelinde olduğu gibi Isparta ilinde de İşletmelerin büyük bir çoğunluğu kendi mülk arazilerini işlemektedirler. Kira ve ortakçılıkla arazi işleyen işletmelerin sayısı oldukça düşüktür. 2001 yılı tarım sayımı sonuçlarına göre Isparta ilinde bulunan 38 563 adet tarım işletmesinin % 80.42’si yalnız kendi mülk arazisini işlemektedirler. Yalnız kendi arazisini işleyen işletmelerin tasarrufundaki mülk araziler toplam arazinin %67.84’ünü oluşturmaktadır. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleyen işletmeler, toplam işletmelerin %15.83’ünü oluşturmaktadır. Bu işletmelerin tasarrufundaki arazilerin toplam araziye oranı ise %23.93’tür. Yalnız kira ile arazi işleyen işletmelerin oranı %1.79, yalnız ortakçılıkla arazi işleyen işletmelerin oranı ise %0.99’dur. Türkiye’de yalnız kendi mülk arazisini işleyen işletmelerin oranı %81.34 olup, bu işletmelerin tasarrufundaki mülk araziler toplam arazinin %73.96’sını oluşturmaktadır.

¹ Burada önemli bir istatistik farklılığına dikkat çekmek gerekir. Türkiye’de tarım sayımları ile cari istatistikler arasında 8.1 milyon hektarlık bir fark vardır. Bu fark tarla arazisi ile nadasa bırakılan araziden kaynaklanmaktadır. 2001 yılı tarım sayımında ekili tarla arazisi 12.2 milyon hektar, nadasa bırakılan arazi ise 2.7 milyon hektardır. Halbuki 2002 yılı cari istatistiklerinde bu rakamlar sırasıyla 18.1 ve 5 milyon hektardır. Bu farkın ortaya çıkış sebeplerinden biri, iki istatistik çalışması arasındaki metod farklılığıdır. Tarım sayımları örnekleme ile yapılırken, cari istatistikler tam sayım yöntemi ile yapılmaktadır (Cinemre, 1998). Bu önemli farkın yapılacak bir çalışma ile giderilmesi gerekmektedir.

Çizelge 3. Türkiye’de ve Isparta İlinde Arazi Kullanım Durumu

		Toplam Arazi	İşlenen Alan					Koruluk ve Orman Arazisi	Daimi Çayır ve Mera Arazisi	Tarıma Elverişsiz Arazi	Tarıma Elverişli Olup Kullanılmayan Arazi	
			Toplam İşlenen Arazi	Ekilen Tarla Arazisi	Nadas	Sebze Arazisi	Meyve Arazisi					Kavaklık Söğütlük Arazi
Isparta	Dekar	1 117 746	1 089 955	577 743	223 936	62 058	218 392	7 826	1 085	1 500	9 494	15 712
	%	100.00	97.51	51.69	20.03	5.55	19.54	0.70	0.10	0.13	0.85	1.41
Türkiye	Dekar	184 348 223	171 654 634	122 539 119	27 375 604	3 715 120	17 579 624	445 167	943 193	5 580 379	1 471 419	4 698 598
	%	100.00	93.11	66.47	14.85	2.02	9.54	0.24	0.51	3.03	0.80	2,55
(1)*		0,61	0,63	0,47	0,82	1,67	1,24	1,76	0,12	0,03	0,65	0,33

Kaynak: Anonim, 2004a. *Isparta İlinin Türkiye İçindeki Payı (%)

Çizelge 4. Türkiye ve Isparta İlinde İşlenen Arazi İçinde Sulanan ve Sulanmayan Arazi Durumu

	Toplam İşlenen Alan (da)	Sulanan Arazi (da)	İşlenen Alan İçinde Sulanan Alan payı (%)	Sulanmayan Arazi** (da)	İşlenen Alan İçinde Sulanmayan Alan payı (%)
Isparta	1 089 955	317 275	29 .11	772 680	70 .89
Türkiye	171 654 634	34 545 882	20 .13	137 108 752	79 .87
(1)*	0 .63	0 .92	-	0 .56	-

Kaynak: Anonim, 2004a. *Isparta İlinin Türkiye İçindeki Payı (%)

** İşlenen alan içinde bulunan nadas alanları sulanmayan alan kabul edilmiştir.

Çizelge 5. Isparta İlinde İşletme Tipine Göre İşletme Sayısı

	Bitkisel ve Hayvansal Üretim Yapan İşletmeler		Yalnız Bitkisel Üretim Yapan İşletmeler		Yalnız Hayvansal Üretim Yapan İşletmeler		Toplam (Adet)
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	
Isparta	30 441	78 .79	8 105	20 .98	88	0 .23	38 634
Türkiye	2 074 439	67 .43	929 582	30 .21	72.629	2 .36	3 076 650
(1)*	1 .47	-	0 .87	-	0 .12	-	1 .26

Kaynak: Anonim, 2004a. *Isparta İlinin Türkiye İçindeki Payı (%)

Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleyen işletmeler, toplam işletmelerin %10.50'si olup, bu işletmelerin tasarrufundaki arazilerin toplam araziye oranı % 18.57'dir. Türkiye'de yalnız kira ile arazi işleyen işletmelerin oranı %1.82 ve yalnız ortakçılıkla arazi işleyen işletmelerin oranı ise %1.25'dir. Isparta ilinde iki veya daha fazla tasarruf şekli ile arazi işleyen işletme bulunmamaktadır (Çizelge 6)

Isparta ilinde yalnız kendi arazisini, hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini, yalnız kira ile arazi ve yalnız ortakçılıkla arazi işleyen işletmelerin Türkiye içindeki payları sırasıyla; %1.26, %1.92, %1.25 ve %1,0'dir. Isparta ilinde bulunan toplam 38 563 adet işletmenin %97.11'i kendi arazisi olan işletmeleri oluştururken, %2.89'u ise kendi arazisi olmayan işletmeleri oluşturmaktadır. Bu oranların Türkiye ortalaması sırasıyla %96.43 ve %3.57'dir (Çizelge 6).

İşletmelerde Arazilerin Parçalılık Durumu

İşletme başarısını etkileyen en önemli faktörlerden biride arazilerin çok parçalı ve dağınık olmasıdır. Türkiye'de tarımsal alandaki nüfusun fazlalığı, bu fazla nüfusun tarım dışı sektörlere aktarılamaması, ayrıca miras hukukundan kaynaklanan nedenlerle tarım işletmeleri giderek parçalanıp küçülmekte, işletme büyüklükleri ekonomik işletme biriminin altına düşmektedir. Tarımsal üretim olanakları ve çiftçi gelirleri her şeyden önce işletme büyüklüğü ile yakından ilgili olduğundan, tarımsal işletmelerin parçalı ve dağınık olması rasyonel çalışmayı engellemektedir. Bu nedenle tarımsal işletmelerin rasyonel olarak faaliyet gösterebilmeleri için toprak yapısı, üretim deseni ve ekolojiye bağlı olarak belli bir büyüklüğe ulaşması gerekmektedir.

Isparta ilinde toplam arazi parça sayısı 230 832 olup, Türkiye genelinin %1.87'sini oluşturmaktadır. Isparta ilinde 1-3 parçalı işletmeler toplam işletmelerin %31.86'sını, 4-5 parçalı işletmeler %20.13'ünü, 6-9 parçalı işletmeler %29.14'ünü, 10 ve daha fazla parçalı işletmeler ise %18.87'sini

oluşturmaktadır. Türkiye genelinde bu oranlar sırasıyla, %56.53, %20.36, %16.03 ve %7.08'dir. Isparta ilinde parça sayısına göre işletme sayısı ve arazi büyüklüğü ile ortalama parça sayısında meydana gelen değişimi görebilmek amacıyla, hem 1991 hem de 2001 yılı tarım sayımı sonuçları karşılaştırmalı olarak Çizelge 8'de verilmiştir. Çizelge 8 incelendiğinde 2001 yılı tarım sayımına göre parça sayısı 1-3 arasında olan işletmelerin sayısı 1991 yılına göre % 19.45 oranında azalırken, arazi miktarı %29.51 azalmıştır. 4-5 parçaya sahip işletmelerin sayısı %1.01 oranında azalırken, arazi miktarı %29.41 artmıştır. 6-9 parçalı işletme sayıları %24.44 oranında artarken, arazi miktarı %20.92 artmıştır. Parça sayısı 10'dan fazla olan işletmelerin sayısı %34.31, arazi miktarı ise %39.46 oranında azalmıştır. Türkiye'de işletme başına düşen ortalama parça sayısı 4.08 adet olup; Isparta ilinde 1991 yılında 7.33 adet iken 2001 yılında %18.35 oranında azalarak 5.99 adet olarak gerçekleşmiştir. Isparta ilinde 1991 yılına göre 2001 yılında çok parçalı işletmelerin azaldığını, işletmelerin 6-9 parça aralığında yoğunlaşma eğiliminde olduğunu ve ortalama parça sayısının azaldığını söylemek mümkündür (Çizelge 7 ve 8)

Çizelge 6. Türkiye ve Isparta İlinde Arazinin Tasarruf Şekline Göre İşletme Sayısı ve İşlenen Alan

		Toplam İşletme Sayısı (adet)	Toplam Arazi (da)	Kendi Arazisi Olan İşletmeler								Kendi Arazisi Olmayan İşletmeler							
				Yalnız Kendi Arazisini İşleyenler		Yalnız Zilyetliğe Dayalı Arazi İşleyenler		Hem Kendi Arazisini Hem de Zilyetliğe Dayalı Arazi İşleyenler		Hem Kendi Arazisini Hem de Başkasının Arazisini İşleyenler		Yalnız Kira İle Arazi İşleyenler		Yalnız Ortakçılıkla Arazi İşleyenler		Diğer Şekilde Arazi İşleyenler		İki yada Daha Fazla Tasarruf Şekli ile Arazi İşleyenler	
				A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
Isparta	Adet	38 563	1 117 746	31 012	758 284	99	2 465	235	15 392	6 104	267 476	689	52 188	382	19 077	42	2 867	-	-
	%	100.00	100.00	80.42	67.84	0.26	0.22	0.61	1.38	15.83	23.93	1.79	4.67	0.99	1.71	0.11	0.26	-	-
Türkiye	Adet	3 022 127	184 348 223	2 458 266	136 346 152	94 791	3 929 039	44 057	3 149 075	317 327	34 227 597	54 959	3 077 483	37 833	2 560 795	9 604	464 003	5 290	594.079
	%	100.00	100.00	81.34	73.96	3.14	2.13	1.46	1.71	10.50	18.57	1.82	1.67	1.25	1.39	0.32	0.25	0.18	0.32
(1)		1,28	0,61	1,26	0,56	0,10	0,06	0,53	0,49	1,92	0,78	1,25	1,70	1,01	0,74	0,44	0,62	-	-

Kaynak: Anonim, 2004a. *Isparta İlinin Türkiye İçindeki Payı (%) A: İşletme Sayısı (adet) B: Arazi (dekar)

Çizelge 7. Türkiye ve Isparta İlinde Arazi Parça Sayısı ve Arazi Büyüklüğü

		Toplam İşletme Sayısı	Toplam Parça sayısı (adet)	Toplam Arazi (Dekar)	İşletmelerin Parça Sayısına Göre Dağılımı				Ortalama Parça Sayısı (Adet)
					1-3	4-5	6-9	10+	
Isparta	Adet	38 563	230 832	1 117 746	12 287	7 761	11 239	7 276	5.99
	%	100.00	-	-	31.86	20.13	29.14	18.87	-
Türkiye	Adet	3 022 127	12 323 405	184 348 223	1 708 259	615 316	484 520	214 035	4.08
	%	100.00	-	-	56.53	20.36	16.03	7.08	-
		1.28	1.87	0.61	0.72	1.26	2.32	3.40	-

Kaynak: Anonim, 2004a. *Isparta İlinin Türkiye İçindeki Payı (%)

Çizelge 8. Isparta İlinde Parça Sayısına Göre İşletme Sayısı ve Arazi Büyüklüğündeki Gelişmeler

Parça sayısı Aralığı	1991				2001				İndeks (1991=100)		
	Toplam İşletme Sayısı	Toplam Arazi (Dekar)	Parça Sayısı (Adet)	Ortalama Parça Sayısı (Adet)	Toplam İşletme Sayısı	Toplam Arazi (Dekar)	Parça Sayısı (Adet)	Ortalama Parça Sayısı (Adet)	İşletme Sayısı	Toplam Arazi	Ortalama Parça Sayısı
1-3	15 253	232 720	25 997	1.70	12 287	164 037	26 174	2.13	80.55	70.49	124.98
4-5	7 912	152 574	35 792	4.52	7 761	197 453	35 184	4.53	98.09	129.41	100.21
6-9	9 032	291 663	65 298	7.23	11 239	352 680	82 663	7.36	124.44	120.92	101.73
10+	11 076	666 658	190 167	17.17	7 276	403 576	86 811	11.93	65.69	60.54	69.49
Toplam	43 273	1 343 615	317 254	7.33	38 563	1 117 746	230 832	5.99	89.12	83.19	81.65

Kaynak: Anonim, 2004a. ve Anonim, 1994.

Isparta İlinde Tarımsal Üretim

Bitkisel Üretim

Tarla Bitkileri Üretimindeki Gelişmeler

İncelenen 1993–2003 döneminde Isparta ili tarla bitkileri ekim alanında %10.15 oranında, üretimde ise %8.10 oranında bir azalış yaşanmıştır. Bu dönemde Isparta ilinin Türkiye tarla bitkileri ekim alanından aldığı pay %0.73'den %0,71'e, üretimden aldığı pay ise %0.72'den %0.68'e gerilemiştir. Isparta

ilinde 2003 yılında toplam bitkisel üretim değerinin cari fiyatlarla %16.38'ini tarla ürünleri oluşturmaktadır. Tarla ürünleri toplam üretim değeri içerisinde tahıllar %49.85 pay ile birinci sırada yer alırken, baklagiller %27.31, endüstri bitkileri %14.14, yumru bitkiler %7.10 ve yağlı tohumlar %1.60 pay almaktadır (Anonim, 2005a). İlde tarla bitkileri içerisinde en fazla ekimi yapılan ürünler, tahıllar ve baklagil bitkileridir. 1993 yılına göre 2003 yılında tarla bitkileri ekim alanları önemli miktarda azalmıştır (Çizelge 9).

Çizelge 9. Isparta İlinde Tarla Bitkileri Ekim Alanı ve Üretimindeki Gelişmeler

Ürünler	1993		2003		İndeks (1993=100)	
	Ekim Alanı (ha)	Üretim (ton)	Ekim Alanı (ha)	Üretim (ton)	Ekim Alanı	Üretim
Tahıllar	88 080	172 428	87 086	201 134	98.87	116.65
Baklagiller	42 327	47 151	30 462	26 370	71.97	55.93
Endüstri Bitkileri	4 886	140 172	4 287	112 552	87.74	80.30
Yağlı Tohumlar	614	627	217	1 352	35.34	215.63
Yumru Bitkiler	1 085	19 551	1 012	17 804	93.27	91.06
Yem Bitkileri	7 079	74 084	6 389	58 032	90.25	78.33
TOPLAM	144 071	454 013	129 453	417 244	89.85	91.90
(1)*	0.73	0.72	0.71	0.68	-	-

Kaynak: Anonim, 1995 ve Anonim, 2005a. *Isparta İlinin Türkiye İçindeki Payı (%).

İncelenen dönemde tahıl ekim alanları itibariyle tahıllarda %1.13, baklagillerde %28.03, endüstri bitkilerinde %12.26, yağlı tohumlarda %62.46, yumru bitkilerde %6.73 ve yem bitkilerinde %10.15 oranında bir azalma meydana gelmiştir. Ekim alanları azalmasına rağmen yağlı tohumlar üretiminde yaklaşık 2.15 kat bir artış görülürken, tahıllardaki üretim artışı %16.65 olarak gerçekleşmiştir.

Yağlı tohumlar üretimindeki artış yarfıstığı üretim artışından kaynaklanmaktadır. Nitekim 1993–2003 döneminde yarfıstığı üretimi yaklaşık 2 kat artarak 171 tona ulaşmıştır. (Anonim, 2005a).

Sebze Üretimindeki Gelişmeler

Isparta ilinde 2003 yılında toplam bitkisel üretim değerinin cari fiyatlarla, %11.10'nunu sebzeler oluşturmaktadır. Sebze ürünleri toplam üretim değeri içerisinde meyvesi yenen sebzeler %82.96 pay alırken, baklagil sebzeleri %8.82, yaprağı yenen sebzeler %4.61, soğansı yumru ve kök bitkiler %3.60 pay

almaktadır (Anonim, 2005a). Isparta ilinde sebze ekim alanı, tahıl ve meyveden sonra üçüncü sırada yer almaktadır.

2003 yılı itibariyle Isparta ili sebze üretiminde ilk sırayı 71 254 ton ile domates, ikinci sırayı 17 022 ton ile karpuz, üçüncü sırayı 8 256 ton ile kavun ve dördüncü sırayı 6 877 ton ile sivri biber almaktadır. Bu sebzeleri sırasıyla, taze fasulye, hıyar, balkabağı ve patlıcan izlemektedir.

İlde Akdeniz ikliminin etkisinin görüldüğü Çandır bölgesinde (Aksu, Yenişarbademli, Sütçüler ilçesi) örtü altı tarımı yapılmakla birlikte açık tarla sebze üretimi yaygındır. İlin Türkiye sebze üretiminden aldığı pay yıllar itibariyle artış eğilimindedir. Nitekim 1993 yılında il Türkiye sebze üretiminin %0.26'sını karşılarken bu oran 2003 yılında %0.53'e yükselmiştir. Aynı dönemde ilin toplam sebze üretiminde yaklaşık 2.91 kat artış gerçekleşmiştir. Sebze üretiminde ilk sırayı meyvesi yenen sebzeler alırken, bunu baklagil sebzeleri ve yaprağı yenen sebzeler izlemektedir. İncelenen dönemde sebze üretiminde en fazla artış 3.34 kat ile

meyvesi yenen sebzelerde olurken, bunu 1.26 kat ile soğansı, yumru kök sebzeler, %31.48 ile baklagil sebzeleri ve %13.30 ile yaprağı yenen sebzeler izlemektedir (Çizelge 10). Yaprağı yenen sebzelerden maydanoz, tere, nane ve göbekli marul üretiminde görülen artışlar dikkat çekmektedir. Söz konusu ürünlerin üretiminde 3.15 ile 7.18 kat arasında değişen artışlar olmuştur. Sebze ekilişinde Merkez, Atabey, Gönen ve Keçiborlu

ilçeleri ağırlık taşımaktadır. Sebze üretiminin %58.06'sı bu bölgelerden elde edilmektedir. Meyvesi yenen sebzelerden balkabağı, kavun, karpuz, patlıcan, domates ve sivri biber üretiminde dikkat çekici artışlar görülmüş olup, bu artışlar 2.05 kat ile 8.66 kat arasında değişmektedir. Domates üretiminde görülen artış 4.52 kat olup, üretim daha çok Keçiborlu ve Senirkent ilçelerinde yoğunlaşmaktadır.

Çizelge 10. Isparta İlinde Sebze Üretimindeki Gelişmeler

Ürünler	1993 yılı Üretim (ton)	2003 Yılı Üretim (ton)	İndeks (1993=100)
Yaprağı Yenen Sebzeler	3 534	4 004	113.30
Baklagil Sebzeleri	4 577	6 018	131.48
Meyvesi Yenen Sebzeler	33 934	113 457	334.35
Soğansı, Yumru, Kök Sebzeler	1 674	3 789	226.34
Diğer Sebzeler	-	6	600.00
TOPLAM	43 719	127 274	291.12
Isparta İlinin Türkiye'deki Payı (%)	0.26	0.53	-

Kaynak: Anonim, 1995 ve Anonim, 2005a.

Meyve Üretimindeki Gelişmeler

Isparta ilinde meyve üretimi ekim alanları bakımından tahıllar ve sebzeden sonra gelmesine rağmen üretim değeri açısından ilk sırada yer almaktadır. İç ve dış pazar açısından ilin meyve üretiminde kiraz ve elma önemli bir yere sahip olup, son yıllarda hızlı bir gelişme göstermektedir. Isparta ilinde 2003 yılında toplam bitkisel üretim değerinin cari fiyatlarla, %72.52'sini meyveler oluşturmaktadır. Meyve ürünleri toplam üretim değeri içerisinde en büyük payı % 72.05 ile yumuşak çekirdekli meyveler alırken, taş çekirdekli meyveler %14.78, üzümü meyveler %8.67 ve sert kabuklu meyveler %4.50 pay almaktadır (Anonim, 2005a).

2003 yılı itibarıyla Isparta ili meyve üretiminde ilk sırayı 484.717 ton ile elma, ikinci sırayı 47 287 ton ile üzüm, üçüncü

sırayı 17 419 ton ile kiraz ve dördüncü sırayı 10 331 ton ile vişne almaktadır. Bu meyveleri sırasıyla, kayısı, şeftali, erik, armut ve ceviz izlemektedir.

İncelenen 1993–2003 döneminde Isparta ilinde meyve ağacı sayısı ve üretiminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1993 yılına göre 2003 yılında meyve ağacı sayısında % 31.23, meyve üretiminde ise % 80.87 oranında artış kaydedilmiştir. Aynı dönemde Isparta ilinin Türkiye meyve üretiminden almış olduğu pay %3.05'den %4.26'ya yükselmiştir. Meyve üretiminde en fazla artış 2.48 kat ile taş çekirdekli grubunda gerçekleşmiştir. Bunu %84.93 ile yumuşak çekirdekli, %31.71 ile sert kabuklular ve %24.08 ile üzümü meyveler izlemektedir (Çizelge 11).

Çizelge 11. Isparta İlinde Meyve Ağacı Sayısı (adet) ve Meyve Üretimindeki (ton) Gelişmeler

Ürünler	1993		2003		İndeks (1993=100)	
	Ağaç Sayısı	Üretim	Ağaç Sayısı	Üretim	Ağaç Sayısı	Üretim
Yumuşak Çekirdekli	3.008.405	265.800	3.650.312	491.542	121.34	184.93
Taş Çekirdekli	820.965	20.129	1.485.165	50.102	180.90	248.90
Sert Kabuklular	373.251	4.333	388.263	5.707	104.02	131.71
Üzümü Meyveler	29.056	39.343	29.697	48.815	102.21	124.08
TOPLAM	4.231.677	329.605	5.553.437	596.166	131.23	180.87
(1)*	0.75	3.05	0.86	4.26	-	-

Kaynak: Anonim, 1995 ve Anonim, 2005a. *Isparta İlinin Türkiye İçindeki Payı (%)

İlde meyve ağacı sayısı ve meyve üretiminde dikkat çekici gelişmeler yaşanmaktadır. İncelenen 1993–2003 döneminde armut ağacı sayısı %57.98, üretimi ise %40.19 oranında azalmıştır. Buna karşın erik ağacı sayısı %11.19 azalırken, üretimi %13.06 oranında artmıştır. Bağ alanı ise %12.13 azalırken, üretimi %22.79 oranında artmıştır. Isparta ili elma, vişne, kiraz ve badem üretiminde Türkiye meyve üretimine önemli katkı sağlamaktadır. Söz konusu meyvelerin Türkiye üretiminden aldığı pay yıllar itibariyle artış göstermektedir. Nitekim söz konusu meyvelerin üretiminde ilin 2003 yılı itibariyle Türkiye üretiminden aldığı pay sırasıyla, %18.64, %7.12, %6.57 ve %4.28 olarak gerçekleşmiştir. İlde 1993 yılına göre 2003 yılında elma ağacı sayısında %29.09, elma üretiminde ise %88.50 oranında bir artış gerçekleşirken, vişne ağacı sayısında 2.30 kat, vişne üretiminde 2.69 kat, kiraz ağacı sayısında 2.02, kiraz üretiminde ise 2.80 kat bir artış gerçekleşmiştir (Çizelge 12)

İlde son yıllarda önemli düzeyde bodur meyve bahçeleri tesis edilmektedir.

Tesis edilen yeni meyve bahçeleri özellikle Merkez, Eğirdir, Gelendost, Senirkent ve Yalvaç İlçelerinde yoğunlaşmaktadır. Yeni tesis edilen meyve bahçelerini daha çok elma, vişne, kiraz, kayısı ve şeftali oluşturmaktadır.

İl, özellikle kiraz ve elma üretiminde önemli bir potansiyel taşımaktadır. İlde elmanın yoğun olarak yetiştirildiği yerler sırasıyla Eğirdir, Gelendost ve Senirkent ilçeleridir. Bu üç ilçede il üretiminin % 72.61'i üretilmektedir. Isparta'da üretilen kirazın % 59.01'i sırasıyla Uluborlu, Gelendost ve Senirkent ilçelerinde üretilmektedir (Anonim, 2003). Isparta ili önemli düzeyde meyve üretim potansiyeline sahip olmasına karşın, mevcut potansiyeli çok iyi değerlendirdiği söylenemez. İlde üretilen kirazın önemli bir bölümü ihraç edilmesine karşılık, elma ihracatı yapılamamaktadır. Başta pazarlama olmak üzere standartlara uygun üretimin yapılamaması, ilde sınıflandırma ve paketleme tesislerinin olmayışı önemli sorunlar olarak varlığını sürdürmektedir.

Çizelge 12. Isparta İlinde Bazı Önemli Meyvelerin Ağaç Sayısı ve Üretimindeki Gelişmeler

Ürünler	1993				2003				İndeks (1993=100)	
	Ağaç Sayısı (Adet)	(1)*	Üretim (Ton)	(1)*	Ağaç Sayısı (Adet)	(1)*	Üretim (Ton)	(1)*	Ağaç Sayısı (Adet)	Üretim (Ton)
Armut	234 232	1.62	7 209	1.72	98 419	0.80	4 312	1.17	42.02	59.81
Ayva	74 195	2.20	1 146	1.47	74 945	2.06	2 377	2.16	101.01	207.42
Elma	2 686 020	7.01	257 150	12.36	3 467 267	8.24	484 717	18.64	129.09	188.50
Erik	124 140	1.46	3 820	1.91	110 250	1.28	4 319	2.06	88.81	113.06
Kayısı	61 969	0.57	1 490	0.65	254 360	1.89	8 656	1.88	410.46	580.94
Kiraz	272 123	3.98	6 220	4.01	552 090	4.76	17 419	6.57	202.88	280.05
Şeftali	133 638	1.12	3 448	0.93	178 765	1.16	8 099	1.72	133.77	234.89
Vişne	146 270	3.24	3 830	4.26	337 535	4.77	10 331	7.12	230.76	269.74
Ceviz	68 115	1.51	2 353	2.05	79 544	1.28	3 723	2.86	116.78	158.22
Badem	284 105	6.05	1 838	3.83	291 310	7.29	1 756	4.28	102.54	95.54
Üzüm	7 930	1.40	38 512	1.04	6 968	1.31	47 287	1.31	87.87	122.79

Kaynak: Anonim, 1995 ve Anonim, 2005a. *Isparta İlinin Türkiye İçindeki Payı (%)

Gül ve Gül Yağı Üretimindeki Gelişmeler

Isparta'da gül üretim alanlarının toplam tarım alanı içerisindeki payı %0,5-1 arasında olmasına rağmen ekonomik olarak ilin önde gelen tarım ürünlerinden biridir. Isparta ili gül çiçeği üretimi ve pazarlamasının merkezi konumundadır. Ayrıca ilde gül yağının çok uzun bir tarihsel geçmişe sahip olması ve iklimin de gül

yetiştiriciliği için diğer illere göre daha uygun olması ilin gül yetiştiriciliğindeki önemini artırmaktadır. İlde gül, gül yağı elde etmek için yetiştirilmektedir. Türkiye uçucu yağ üretiminin en büyük payını gül yağı oluşturmaktadır. Dünya gül yağı üretiminin yaklaşık %50'sini Türkiye karşılamaktadır. 1992 yılına kadar Isparta ili tek başına Türkiye gül çiçeği dikim

alanlarının %80'ninden fazlasına sahipken, gül çiçeği alanlarının daraltılması politikasının sonucu olarak bu oran %60'lara inmiştir. 2003 yılı verilerine göre Isparta'da yağ gülü dikim alanı 1 584 hektar, üretim miktarı ise 6073 ton olarak gerçekleşmiştir (Anonim, 2004b). Dünya gül yağı tüketiminin sınırlı olması nedeniyle üretimin tüketimi aşması durumunda fiyatlar düşmektedir. İlde gül dikim alanları da fiyat düşmelerine bağlı olarak yıllar itibariyle değişiklik göstermektedir.

İlde gül yetiştiriciliği çiftçiye mono kültür tarımdan kurtararak diğer ürünler içinde bir sigorta görevini görmektedir. Dünyada gül çiçeği tarımı yapılan bölgelerin birkaç ülke ile sınırlı olması ilin önemini daha da artırmaktadır. Üretilen gül yağının hemen hemen tamamı ihraç edilirken, diğer mamuller büyük ölçüde yurt içinde pazarlanmaktadır (Ertan, 2001). İldeki gül üretiminin % 84'ü Merkez ilçe, Atabey, Gönen ve Keçiborlu ilçelerinden sağlanmaktadır (Anonim, 2003).

Isparta İlinde Kesme Çiçek Üretimi

Ülkemizde kesme çiçek üretimi bakımından önemli bir potansiyele sahip olan Antalya ilinde yaz sezonundaki olumsuz iklim koşulları nedeniyle çiçek üretimi yapılamamaktadır. Isparta ili yayla şartlarında karanfil üretimi yapılabilirliği konusunda önemli bir potansiyele sahiptir. Nitekim bu potansiyel değerlendirilerek Antalya ilinde üretimin yapılamadığı dönemlerde yayla koşullarında karanfil üretimi yapılmaya başlanmıştır. Antalya'da faaliyet gösteren firmalar Isparta ilinde seralar kurarak 2000 yılında 20 dekar, 2002 yılında 103 dekar alanda üretim yaparak ihraç etmişlerdir (Anonim, 2003). Özellikle son yıllarda ilde karanfil ekim alanları ve üretiminin sürekli artan bir gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür.

Organik Tarım

Isparta ili ekolojik tarım konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. Eğirdir ilçesinde ekolojik fidan üretimi yapan bir üretici, Yalvaç ilçesinde ise yörenin ekolojik ürünlerini fırınlayarak meyve kurusu üretim faaliyeti yapan bir firma bulunmaktadır. İlde 2002 yılında yaklaşık

200 ton ekolojik kayısı İzmir iline ihraç amaçlı pazarlanmıştır. Yine Atabey ilçesi ve çevresinden buradaki meyve işleme ve salça fabrikalarından 2002 yılında 17 543 kg kurutulmuş biber, 9 607 kg kurutulmuş domates ve 34 340 kg salça ekolojik ürün sertifikası ile ihraç edilmiştir (Anonim, 2003).

Hayvansal Üretim

Hayvan Sayısındaki Gelişmeler

Hayvancılık sektörü; hayvansal ürünler ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra devamlı istihdam yaratması, tarıma dayalı et, süt, yumurta, gıda, yem, yünlü tekstil ve deri sanayilerine hammadde sağlaması yönünden önem arz etmektedir. Türkiye'de hayvan sayısı, hayvancılık sektörü gelişmiş pek çok ülkeden fazla olmasına rağmen birim hayvan başına elde edilen verim daha düşüktür. Diğer taraftan işletme ölçeklerinin küçük ve üretimin de geleneksel yapıda olması, hayvansal üretim artışını engellemektedir.

Isparta ilinin sahip olduğu arazi, dağlık ve engebeli olduğundan hayvancılık daha çok yayla kesiminde gelişmiştir. İlde hayvancılık genel olarak aile içi tüketimi karşılamaya ve yerel pazarlara yönelik olarak yapılmaktadır. Çiftçi ailelerinin büyük çoğunluğu ek gelir elde etmek amacıyla bitkisel üretim yanında hayvancılık faaliyetinde bulunmaktadır.

İlde sığır varlığının % 38.83'ü Yalvaç ve Şarkikaraağaç ilçelerinde bulunurken, koyunculuk daha çok Yalvaç ve Senirkent ilçelerinde yapılmaktadır. Isparta ilinde keçi varlığı giderek azalma eğilimi göstermektedir. Keçi popülasyonunun tamamına yakını kıl keçisi olup çok az miktarda tiftik keçisi bulunmaktadır. Keçi varlığının % 35'i Sütçüler, Eğirdir ve Aksu ilçelerinde olup, bu ilçelerin orman köylerinde alternatif geçim kaynağı olarak yetiştiriciliği yapılmaktadır (Anonim, 2003).

İlde tavukçuluk daha çok köy tavukçuluğu şeklinde yapılmaktadır. Broiler yetiştiren işletmeler il merkezi ve büyük ilçelerin çevresinde bulunmakta olup, yılda 2-3 dönem üretim yapan küçük işletmeler niteliğindedir. İlde entegre tavukçuluk

işletmeleri bulunmamaktadır. Yumurtacı işletmeler de daha çok küçük kümes tavukçuluğu şeklindedir

Isparta ilinde incelenen dönemde arı kovan varlığı dışında diğer hayvan türlerinin sayılarında gerileme yaşanmıştır. 1993 yılında 19 998 adet olan kovan sayısı 2002 yılında 22 562 adete yükselmiştir. Buna karşılık sığır varlığında %22.52,

koyun varlığında %40.52, kıl keçisi varlığında %40.78 ve kanatlı varlığında %31.31 oranında azalmalar gerçekleşmiştir. İlde mevcut sığır varlığı içerisinde kültür ırkı sığırların oranı %20 seviyesindedir. Isparta ilinin koyun, sığır, arı kovanı ve kanatlı sayısı bakımından Türkiye genelinden aldığı pay %1'in altında iken kıl keçisinin payı %2.29'dur.

Çizelge 13. Isparta İlinde Hayvan Sayılarındaki Gelişmeler

Hayvan Türleri	1993		2002		İndeks (1993=100) Hayvan Sayısı
	Hayvan Sayısı (Adet)	Türkiye İçindeki Payı (%)	Hayvan Sayısı (Adet)	Türkiye İçindeki Payı (%)	
Sığır	80 510	0.68	62 383	0.64	77.48
Koyun	274 190	0.73	163 090	0.65	59.48
Kıl Keçisi	252 510	2.75	149 548	2.29	59.22
Arı Kovanı	19 998	0.54	22 562	0.54	112.82
Kanatlı	290 521	0.16	199 549	0.08	68.69

Kaynak: Anonim, 1995. ve Anonim, 2004c.

Hayvansal Üretimdeki Gelişmeler

Dünyada gelişmiş ülkelerde toplam tarımsal üretim değeri içerisinde hayvansal üretimin payı %50'nin üzerinde gerçekleşirken, Türkiye'de bu oran %30 düzeyinde kalmaktadır. Yine dengeli ve sağlıklı beslenme için bitkisel protein yanında hayvansal proteine de gereksinim duyulmaktadır. Bir insanın günlük alması gereken proteinin %40-50' sinin hayvansal kaynaklı olması gerektiği bilinmektedir. Türkiye de hayvansal ürünlerin üretim ve tüketim düzeyleri hayvancılığın içinde bulunduğu sorunlarla yakından ilgilidir.

Isparta ilinde incelenen 1993-2002 döneminde hayvansal ürünler üretiminde önemli düşüşler yaşanmıştır. 1993 yılında 81 245 ton olan süt üretimi %38.24 oranında düşerek 2002 yılında 50 174 tona gerilemiştir. Aynı dönemde kırmızı et üretimi %30.43, bal üretimi %88.12, yumurta üretimi %97.63 ve deri üretimi %19.22 oranında azalmıştır. Arıkovanı sayısının artmasına rağmen bal üretiminin düşmesi dikkat çekmektedir. İlde hayvan sayılarında yaşanan düşüşlere bağlı olarak hayvansal üretimde de önemli miktarda düşüşler gerçekleşmiştir (Çizelge 14).

Çizelge 14. Isparta İlinde Bazı Hayvansal Ürünlerin Üretimindeki Gelişmeler

Hayvan Türleri	1993		2002		İndeks (1993=100) Üretim
	Üretim (Ton)	Türkiye İçindeki Payı (%)	Üretim (Ton)	Türkiye İçindeki Payı (%)	
Süt	81 245	0.78	50 174	0.60	61.76
Et	4 370	1.01	3 040	0.72	69.57
Bal	1 582	2.67	188	0.25	11.88
Yumurta (Bin adet)	789 408	7.89	18 720	0.16	2.37
Deri (adet)	52 900	0.49	42 731	0.61	80.78

Kaynak: Anonim, 1995. ve Anonim, 2004c.

Isparta ili Göller bölgesinde yer almasından dolayı su ürünleri potansiyeli yüksek bir il olup, bu potansiyelinden istenilen düzeyde yararlanılamamaktadır. Eğirdir Gölü, Beyşehir Gölü ve Çandır (Karacaören I) Gölünde iç su ürünleri avcılığı yapılmaktadır. İlde su ürünleri üretimi yapılan göller birçok balık türünün

yaşamaya uygun olup, en çok bulunan balık türlerinin başında sazangiller, sudak ve kerevit gelmektedir. İlde bulunan akarsularda, havuzlarda ve baraj göllerinde önemli miktarda kafeste alabalık üretimi yapılmaktadır. Isparta ilinde 2 150 040 kg avcılıktan ve 355 900 kg yetiştiricilikten olmak üzere toplam 2 505 940 kg balık

üretimi gerçekleştirilmiştir (Anonim, 2005b).

Isparta İlinde Girdi Kullanımı

İlde zirai ilaç, tohumluk ile fide-fidan kullanımına ilişkin veriler temin edilemediğinden, girdi kullanımındaki gelişmeler kimyasal gübre ile tarım alet ve makine kullanımı olarak incelenmiştir.

Kimyasal Gübre Kullanımındaki Gelişmeler

Bitkisel üretimde birim alandan elde edilen ürün miktarını kısa zamanda artıran tarımsal girdilerin başında gübre yer almaktadır. Isparta İlinde 1993–2003 yılları arasında kimyasal gübre tüketiminde bitki besin maddesi cinsinden meydana gelen değişimler Çizelge 15’de verilmiştir. Isparta ilinde 1993 yılında toplam 14 739 ton gübre tüketilirken, 2003 yılında 11 356 ton gübre tüketilmiştir. Başka bir ifadeyle toplam gübre tüketimi yaklaşık %22.95 azalmıştır. Hektara gübre tüketim değerleri incelendiğinde ise 1993 yılında 44.82 kg

azot, 35.39 kg fosfor ve 4.60 kg potasyum olmak üzere toplam 84.81 kg gübre tüketilirken, 2003 yılında 34.15 kg azot, 21.70 kg fosfor ve 4.13 kg potasyum olmak üzere toplam 59.98 kg gübre tüketilmiştir. 1993 yılına göre hektara azot tüketimi %23.82 fosfor tüketimi %38.67 azalırken potasyum tüketimi %10.28 azalmıştır. Birim alana toplam gübre tüketimi ise %29.18 azalmıştır. Gübre kullanımındaki bu azalmada gübre sübvansiyonunun kaldırılması ile gübre fiyatlarının artması neden olarak gösterilebilir. Isparta ili hektara kimyasal gübre tüketimi, hem Türkiye hem de dünya ortalamasının altındadır. Nitekim 2003 yılı itibariyle bitki besin maddesi cinsinden birim alana gübre tüketimi dünya ortalaması 54 kg azot, 22 kg fosfor ve 15 kg potasyum olmak üzere toplam 90 kg/hektar’dır (Anonim, 2004d). Türkiye’nin 2003 yılı gübre tüketimi ise 62.31 kg azot, 25.42 kg fosfor ve 3.91 kg potasyum olmak üzere toplam 91.64 kg besin maddesidir (Yılmaz, 2004).

Çizelge 15. Isparta İlinde Kimyasal Gübre Kullanımı

Gübre Cinsi	1993	2003	İndeks (1993=100)
	Miktar	Miktar	
Toplam Gübre Kullanımı (Ton)			
Azot	7 789	6 465	83.00
Fosfor	6 150	4 109	66.81
Potasyum	800	782	97.75
Toplam	14 739	11 356	77.05
Birim Alana Gübre Kullanımı (Kg / Hektar)			
Azot	44.82	34.15	76.18
Fosfor	35.39	21.70	61.33
Potasyum	4.60	4.13	89.72
Toplam	84.81	59.98	70.72

Kaynak: Anonim, 2001. ve Anonim, 2004e.

Tarımsal Alet ve Makine Kullanımındaki Gelişmeler

Tarımsal faaliyetlerin tekniğine uygun olarak zamanında yapılması ve işgücü verimliliğinin artırılmasında tarım alet ve makineleri büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de özellikle planlı dönemle birlikte ve uygulanan tarım politikalarının ürün artışını hedeflemesi nedeniyle, mekanizasyon düzeyinde önemli artışlar gerçekleştirilmiş, daha

geniş alanların işlenebilir hale gelmesi açısından sürekli olarak desteklenmiştir.

1993–2002 döneminde Isparta ilinde tarımsal alet ve makine kullanımındaki gelişmeler Çizelge 16’da verilmiştir. Çizelge 16 incelendiğinde; tarımsal alet ve makine sayısında önemli artışların gerçekleştiği görülmektedir. En fazla artış çapa makineleri, kültivatör ve pullukta gerçekleşmiştir. Isparta ilinde 1993 yılında 7 015 olan traktör sayısı %54.67 oranında artarak 2002 yılında 10 850 adete

yükselmiştir. 2002 yılı itibariyle pulluğun % 1.76'sı ve motopompun Türkiye'deki traktör varlığının %1.12'si, %1.26'sı Isparta ilinde bulunmaktadır.

Çizelge 16. Isparta İlinde Bazı Tarım Alet ve Makine Kullanımındaki Gelişmeler

Alet Makine Çeşidi	1993		2002		İndeks (1993=100)
	Adet	Türkiye İçindeki Payı (%)	Adet	Türkiye İçindeki Payı (%)	
Traktör	7 015	0.94	10 850	1.12	154.67
Pulluk	8 518	0.97	19 086	1.76	224.07
Döven	3 489	1.65	253	0.47	7.25
Karasaban	3 811	1.02	748	0.58	19.63
Çapa Makineleri	218	0.21	815	0.59	373.85
Merdane	383	0.85	479	0.75	125.07
Kültivatör	687	0.22	1 594	0.38	232.02
Römork	7 150	1.01	10 640	1.13	148.81
Motopomp	3 407	1.05	4 325	1.26	126.94

Kaynak: Anonim, 1995. ve Anonim, 2004c.

Sonuç ve Öneriler

Isparta ilinde 1991 yılına göre 2001 yılında tarımsal işletmelerde 5 dekardan az ve 1000–4999 dekar arası genişlikteki işletmelerin payının azaldığı, işletme genişliklerinin daha çok 5-99 dekar işletme genişliği aralığında, parça sayısı bakımından ise işletmelerin 6-9 parça aralığında yoğunlaşma eğiliminde olduğu saptanmıştır. İlde çok parçalı işletmelerin azaldığını, hem işletme genişliklerinin hem de işlenen arazi miktarının daha büyük işletme genişlik gruplarına doğru kaydığını söylemek mümkündür.

Isparta'da 1 117 746 dekar olan toplam arazi varlığının %97.51'i işlenebilmektedir. İl Türkiye toplam arazi varlığının %0.61'ine, işlenen toplam arazi varlığının ise %0.63'üne sahiptir. İlde nadasa bırakılan arazi miktarı oldukça yüksek olup, nadasa bırakılan alan oranı %20.03'tür. Türkiye'de işlenen arazi varlığının %20.13'ü sulanabilirken, bu oran Isparta ilinde %29.11 ile daha yüksektir.

İlin Türkiye'nin bitkisel üretim değeri içindeki payı %1.45, hayvansal üretim değeri içindeki payı %0.58 ve toplam tarımsal üretim değeri içindeki payı %1.12'dir.

İl geçit bölgesinde yer almasından dolayı hem iklim açısından hem de yetiştiricilik açısından büyük bir potansiyel sunmaktadır. Bölgesel ürün çeşitliliğinin fazla olması bakımından Türkiye'nin önemli illerinden birisi konumundadır.

İlde tahıl ekim alanları azalma gösterirken üretim yaklaşık %16.65 artış göstermiştir. Isparta ilinde tahıl ekim alanları içerisinde buğday, arpa ve mısırın payı yüksektir. İlde yemeklik dane baklagil ekim alanları ve üretimi önemli miktarda azalmıştır. İlde sebze ekim alanları ve üretimi artmakta olup, ilin Türkiye sebze üretiminden aldığı pay yıllar itibariyle artış göstermektedir. İlde özellikle son yıllarda meyve ekim alanları ve üretimi artmıştır. Isparta ilinde meyve yetiştiriciliği ağırlıkta olup, özellikle elma ve kiraz üretilmektedir. İlde yetiştirilen diğer önemli meyveler ise, vişne, üzüm ve bademdir. Isparta'nın simgesi olan gül ve gül yağı üretimi de ağırlığını korumaktadır. İl tarımının geliştirilmesi ve potansiyelinin değerlendirilmesi açısından aşağıda bazı öneriler sunulmuştur.

Öncelikle bölgede yeni tesis edilecek elma bahçelerinde sağlıklı ve sertifikalı fidan kullanımı özendirilmeli, özellikle dış pazar isteklerine uygun seçilmiş yeni çeşitlerle kapama bahçeler kurularak ihracat olanakları artırılmalıdır.

Isparta ili Türkiye'nin kiraz üretimi ve ihracatı içinde önemli bir yer tutmaktadır. Isparta ilinde yetiştirilen kirazın önemli bir bölümü ihraç edilebilecek kalitededir. Ancak mevcut potansiyel ile karşılaştırıldığında ihracatın yetersiz olduğu görülmektedir. Dolayısıyla dış pazar isteklerine uygun kalitede çeşitlerin üretiminin artırılması için teknik konularda üreticilere bilgi akışı sağlanmalı,

dış piyasalarda ürün tanıtım faaliyetleri yapılarak marka imajı yaratılmalıdır.

Isparta ili hayvancılık için uygun doğal koşullara sahip olmasına rağmen hayvan varlığında ve hayvansal üretimde görülen düşüşler, il hayvancılığının iyi değerlendirilmediğini ve mevcut potansiyelinden yararlanılmadığını göstermektedir. Hayvancılık sorunlarının çözümüne yönelik önlemlerin alınması halinde il özellikle yayla hayvancılığı yönünden önemli potansiyel taşımaktadır. İde çayır mera alanlarının ıslah edilmesi ve yem bitkileri üretiminin artırılması halinde yayla hayvancılığında önemli gelişmelerin sağlanması mümkün olabilecektir. İlin Göller bölgesinde olmasının bir avantajı olarak kültür balıkçılığı gelişme olanağına sahiptir. Balık üretimi uygun görülen göletlerde kafes balıkçılığının geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynaklar

- Anonim, 1994. 1991 Genel Tarım Sayımı. Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, No.1691, Ankara.
- Anonim, 1995. Tarımsal Yapı ve Üretim–1993. T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, No.1727. Ankara.
- Anonim, 2001. Gübre Üreticileri Derneği, Gübre Tüketim İstatistikleri Kataloğu. (1960–2000).Yayın no:180, 86s. Ankara.
- Anonim, 2003. Isparta Tarım Master Planı, Isparta Tarım İl Müdürlüğü, Isparta, 2003.
- Anonim, 2004a. 2001 Genel Tarım Sayımı. Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, No.2924, Ankara.
- Anonim, 2004b. Isparta Gül ve Gül yağı Tarım satış Kooperatifleri Birliğinin (Gülbirlik) Kayıtları, Isparta.
- Anonim, 2004c. Tarımsal Yapı ve Üretim–2002. T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Anonymous, 2004d. FAO, faostat.fao.org (Erişim tarihi 15.04.2005)

Isparta ilinde tarla tarımından sebze ve meyve tarımına doğru bir dönüşüm olmaktadır. Önümüzdeki yıllarda bu dönüşümün devam edeceği söylenebilir. Ancak söz konusu dönüşümde, uygulanacak tarım politikaları ve küreselleşme ile birlikte artan rekabet önemli rol oynayacaktır. Bu nedenle bölge tarımı için, özellikle verimlilik ve rekabet gücünün artmasını sağlayacak etkin teknoloji kullanımı, tarımsal alt yapının ve tarım işletmelerinin yapısının iyileştirilmesi gibi tarım ürünleri maliyetlerinin azaltılmasını sağlayacak politikalara ağırlık verilmelidir. Bölge tarımı, uzun dönemde, ancak yukarıda belirtilen iyileştirmelerin sağlanması ile belirli bir rekabet gücüne ulaşabilecek ve tarımsal potansiyeli değerlendirilebilecektir.

- Anonim, 2004e. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Üretim Geliştirme Genel Müdürlüğü Kayıtları, Ankara.
- Anonim, 2005a. Tarımsal Yapı ve Üretim - 2003 yılı verileri, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Anonim, 2005b. Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları, Isparta.
- Cinemre, H.A. 1998. Planlı Dönemde Ürün Deseniindeki Gelişmeler. Tarım ve Köy Dergisi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, sayı. 122, s.33. Ankara.
- Ertan, A., 2001. Isparta Gül ve Gül yağı Tarım satış Kooperatifleri Birliğinin (Gülbirlik) Ekonomik Analizi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara. ss.256
- Yılmaz, H. 2004. Türkiye’de Kimyasal Gübre Üretim, Tüketim ve Dış Ticaretindeki Gelişmeler. 3.Ulusal Gübre Kongresi, Tarım-Sanayi-Çevre 11–13 Ekim 2004, Tokat.